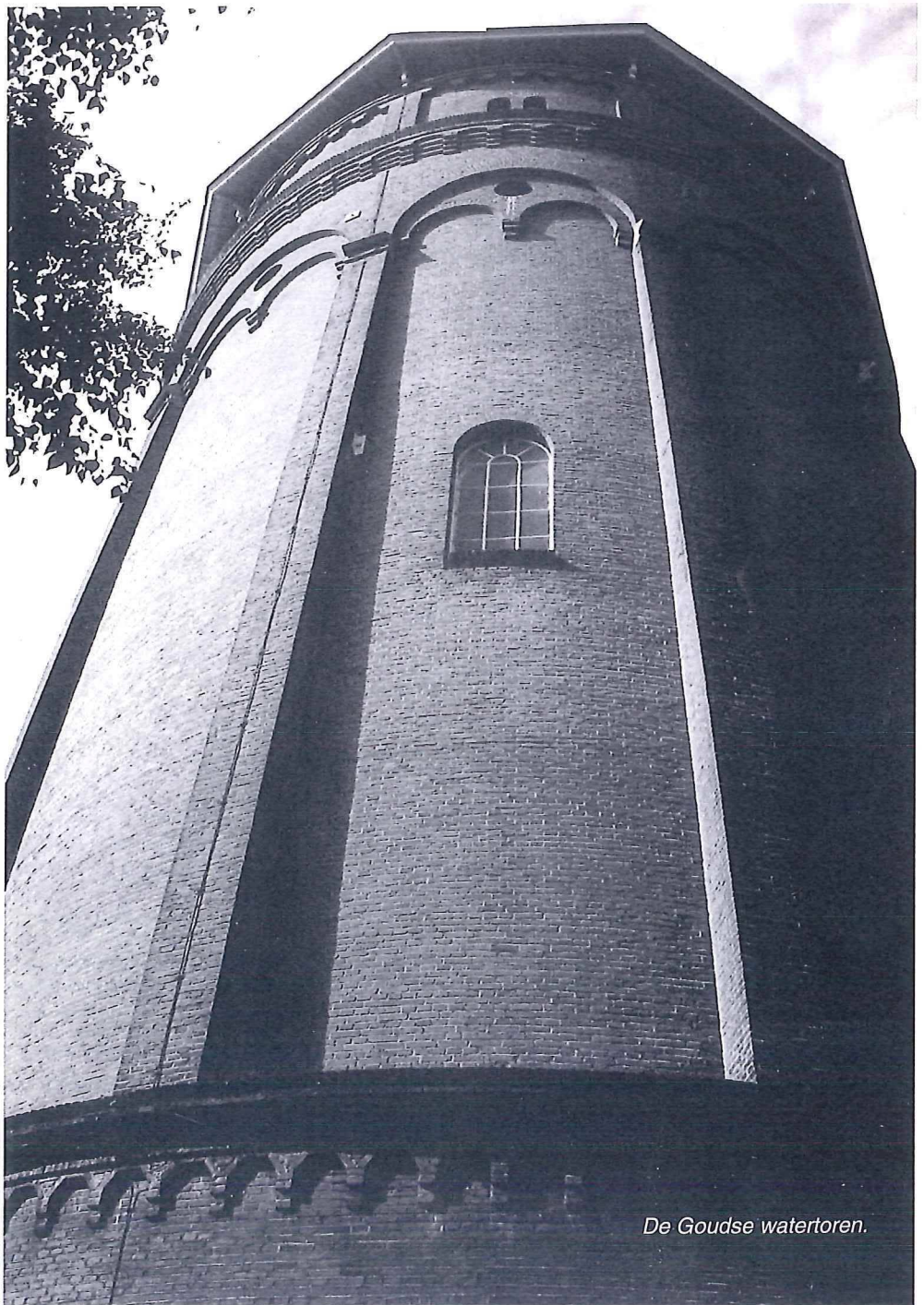

M onumentenzorg & A rcheologie

gemeente
gouda

**gouda heeft er ruim dertig
rijksmonumenten bij**

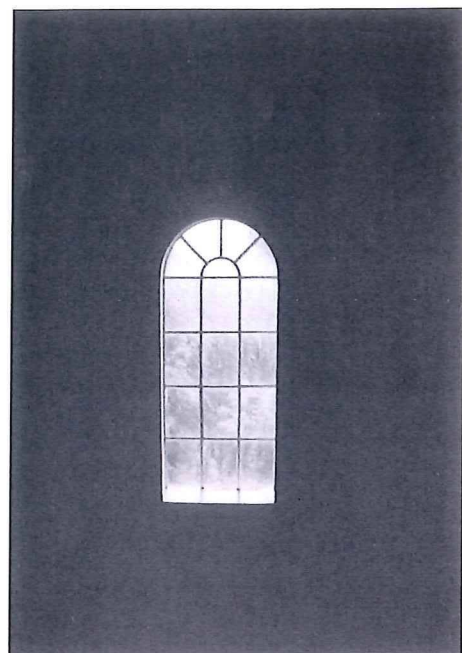
De Goudse watertoren.

Zoals u waarschijnlijk al in de kranten heeft gelezen, heeft Gouda er sinds 14 juli jl. meer dan dertig rijksmonumenten bij. Dat kwam uiteraard niet uit de lucht vallen. Aan het einde van de jaren tachtig van de twintigste eeuw ontstond landelijk meer waardering voor de bouwkunst van 1850-1940, de zogenaamde Jongere Bouwkunst. Aangezien een goed overzicht van de architectuur en de stedenbouwkundige ontwikkelingen uit die periode ontbrak, startte de Rijksdienst voor de Monumentenzorg in 1987 het Monumenten Inventarisatieproject (MIP). Het eindpunt van de Jongere Bouwkunst werd bij het jaar 1940 gelegd omdat de Tweede Wereldoorlog een duidelijke onderbreking in de ontwikkeling van de (bouw)kunst vormt. Doel van de inventarisatie was de kennis van en waardering voor de bouwkundige monumenten en historische stads- en dorpsgezichten uit die periode te bevorderen. In Gouda werden circa 440 bouwkundige objecten en stedenbouwkundige structuren geselecteerd die in principe van nationaal belang werden geacht. In vervolg op deze inventarisatie werd in de jaren erna gewerkt aan een nadere selectie en uiteindelijk werden deze zomer ruim dertig objecten geregistreerd als rijksmonument.

In de diverse krantenartikelen en in de persberichten van de gemeente is al een aantal van deze objecten nader beschreven. We hebben ervoor gekozen in deze nieuwsbrief één kersvers rijksmonument uit te lichten dat nog niet aan bod is geweest, en u wat meer over de watertoren aan de Schielands Hoge Zeedijk te vertellen.

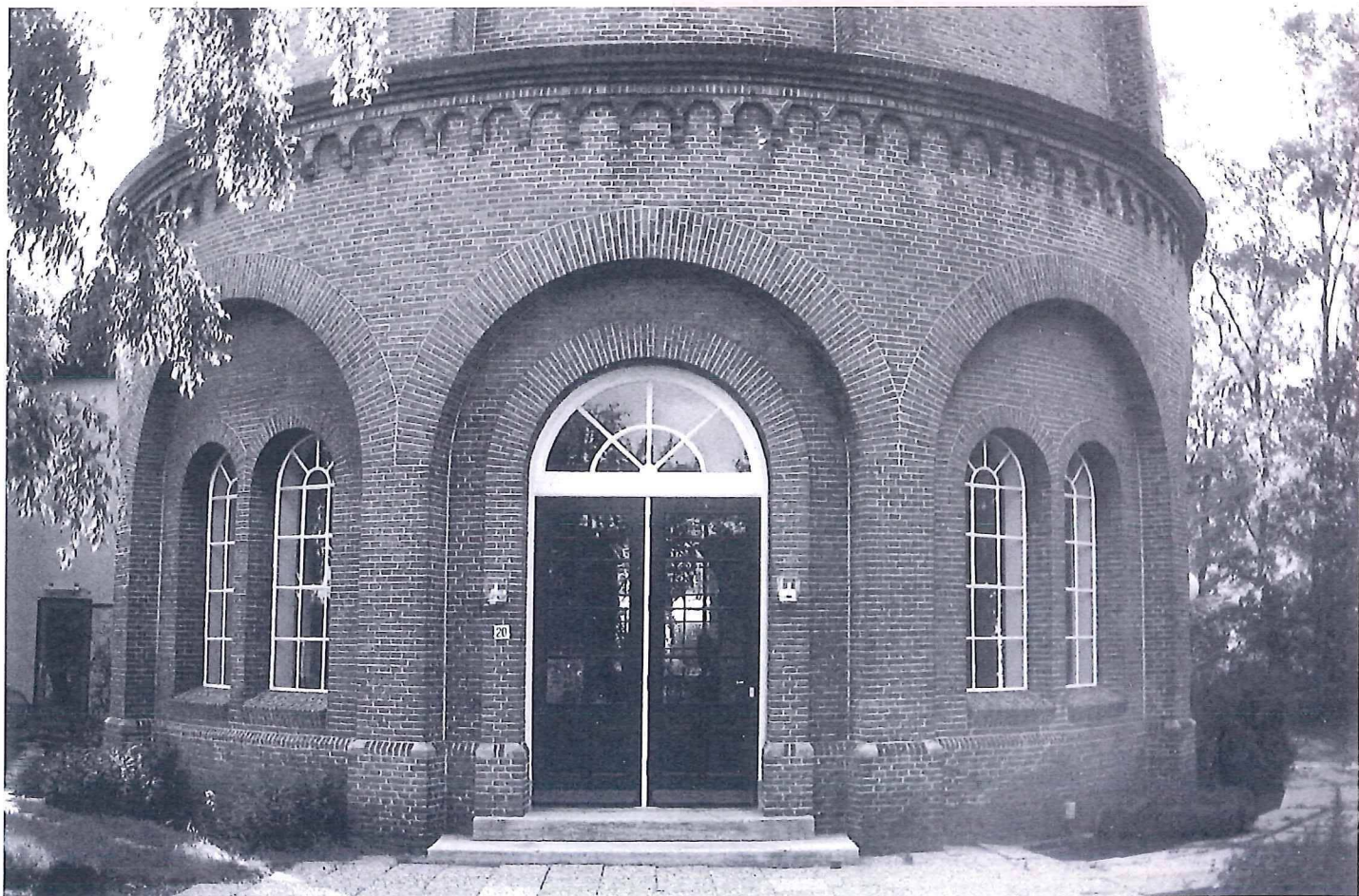
Een "brouwerij" voor gemeentepils

Tot ver in de negentiende eeuw was het gebruikelijk het drinkwater uit de stadsgrachten te halen. In Amsterdam was men daarmee in de achttiende eeuw gestopt en werd door de "Verschwater-sociëteit" water uit de Vecht per schuit aangevoerd. Rond 1850 ontdekte men bovendien het verband dat bestond tussen verontreinigd

Een fraai doorkijkje vanuit de watertoren.

drinkwater en het ontstaan van besmettelijke ziekten. Het aanleggen van een gesloten leidingnet en het zuiveren van het water met behulp van filterbedden vormden belangrijke verbeteringen van de hygiëne. De aanleg van

De fraaie entree toont de zorg waarmee de watertoren is vormgegeven.

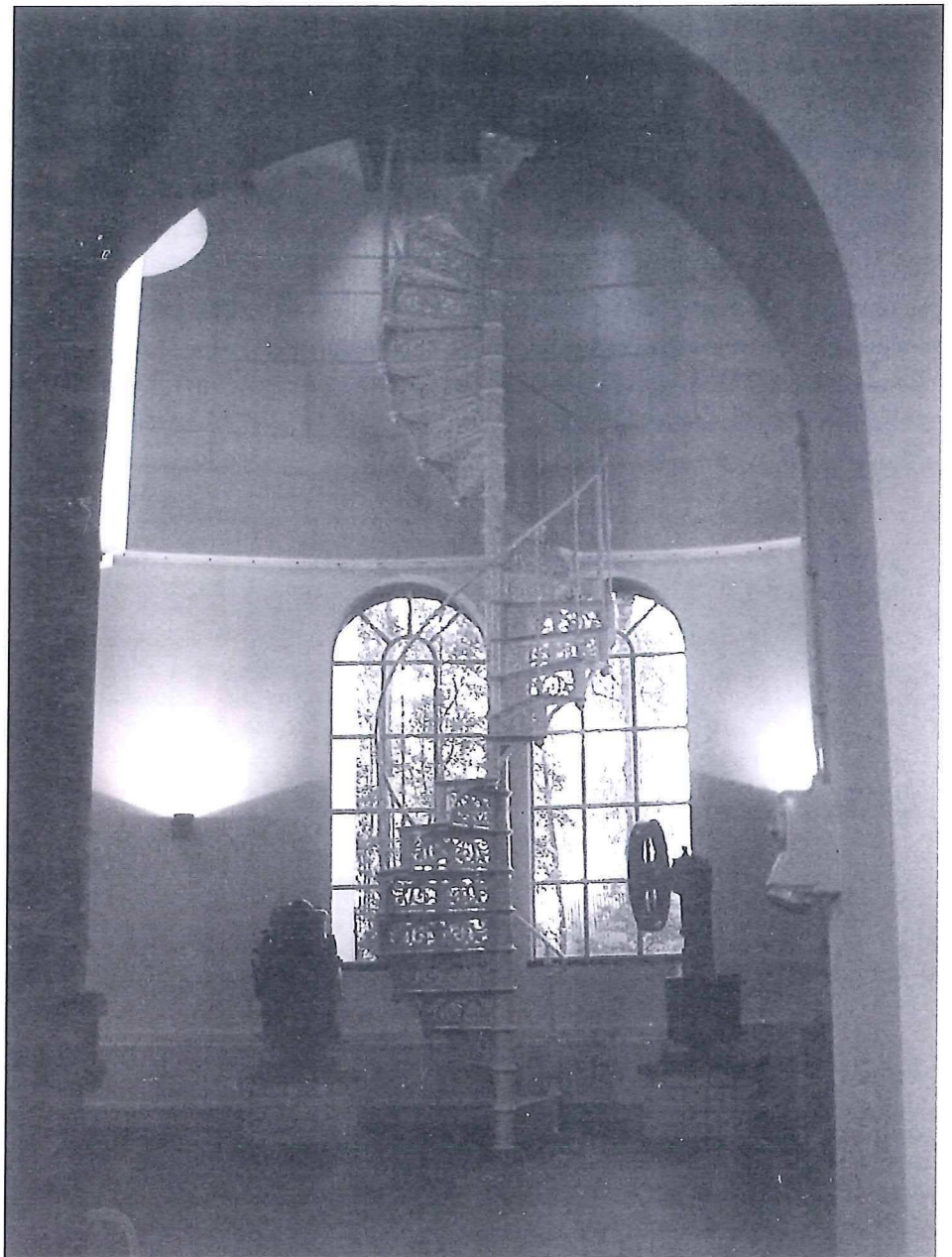
een waterleidingnet was technisch gezien mogelijk door de vooruitgang als gevolg van de industriële revolutie. Men beschikte nu over stalen buizen en voor het aandrijven van de pompen konden stoommachines worden gebruikt. Regionale waterleidingbedrijven deden snel hun intrede. Met behulp van een hooggeplaatst reservoir kon de benodigde druk op het leidingstelsel worden verkregen en bovendien een reservevoorraad water worden opgebouwd. Het reservoir plaatste men waar mogelijk op een hooggelegen punt in het landschap, zoals bijvoorbeeld in Maastricht en Venlo. Ook gebruikte men wel bestaande torens zoals die van de Oude Kerk in Steenwijk, maar in de meeste gevallen bouwden de waterbedrijven, vooral in het vlakke westen, watertorens.

Als eerste waterleidingnet werd in 1853 dat van Amsterdam aangelegd, zonder dat daarbij een reservoir in een toren werd gebouwd. Het water kwam uit de duinen en werd met behulp van pompinstallaties naar de stad gevoerd. Een standpijp met een klein reservoir zorgde voor de benodigde druk. De eerste echte watertoren werd in 1856 in Den Helder - de tweede Nederlandse gemeente met een waterleidingnet - gebouwd.

Watertorens werden meestal in de directe omgeving van steden gebouwd. Verschillende typen watertorens zijn in gebruik geweest, zoals de recht doorlopende massieve toren en het paddestoelmodel met uitkragende kop. Vier factoren waren bepalend voor het uiterlijk van watertorens: de technische eisen waarmee men rekening diende te houden, de nieuwe materialen die nieuwe vormen en lagere bouwkosten mogelijk maakten, het budget en de heersende bouwstijl. Aan de vormgeving werd veel aandacht besteed. Aan het eind van de negentiende eeuw gebruikte men onder andere romaanse, gotische en renaissancistische elementen. In de twintigste eeuw paste men steeds vaker ijzeren of betonnen constructies toe.

De Goudse watertoren

De Goudse watertoren werd in 1883 in opdracht van de NV Goudsche Waterleiding Maatschappij gebouwd. De toren werd ontworpen door architect J. Schotel (1845-1912) in de neoromaanse stijl. Schotel was specialist op het gebied van utiliteitsbouw en ontwierp tussen 1883 en 1911 in heel Nederland zestien watertorens. De Goudse watertoren was de eerste in de reeks en de toen gangbare neoromaanse stijl sloot aan bij de oude generatie watertorens, die het karakter van een 'waterkasteel of chateau d'eau' hadden. De toren is een representatief voorbeeld van die oudste generatie watertorens. Het

Ook het interieur is zeer de moeite waard.

zijn vaak zware brede torens met ijzeren vlakbodemreservoirs, zonder een sterke uitkraging ter plaatse van het reservoir. De bovenbouw kraagt slechts iets uit en de reservoirwand staat daardoor bijna loodrecht in de gemetselde torenschacht.

Kenmerkend voor alle torens van Schotel is de aandacht die hij besteedde aan de vormgeving en de detaillering van zijn ontwerpen. Ook bij de Goudse toren is aandacht besteed aan de verlevendiging van bijvoorbeeld de bakstenen wand. Zo zijn de schacht en het basement onderverdeeld in tien rondboogvormige spaarvelen waarin telkens een rondboogvenster. Ook het tienzijdig tentdak is behoorlijk imposant: bedekt met koperen platen en met een overstek dat rust op sierlijke houten korbelen. Schotel volgde in de meeste gevallen de heersende opvattingen en

architectuurstromingen waardoor zijn werk een representatief beeld geeft van de architectonische ontwikkeling van watertorens tussen 1883-1911.

Einde van de watertorens

Tegenwoordig worden nauwelijks of geen nieuwe torens meer gebouwd. In plaats daarvan gebruikt men mechanische systemen om de druk op het leidingnet op te bouwen. Veel watertorens worden door deze ontwikkeling met afbraak bedreigd, maar gelukkig niet overal. In een aantal gevallen worden de torens als hulpreservoir gebruikt om onverwachte drukschommelingen in het buizenet op te vangen, zodat in het geval van stroomuitval toch de benodigde druk behouden blijft. De Goudse watertoren is in 1970 voor het laatst gerestaureerd en was tot 1993 in gebruik.

de voormalige joodse begraafplaats aan de boelekade

Op verschillende plaatsen in Gouda vinden we herinneringen aan de geschiedenis van de joodse gemeenschap. Zo is op de deuren van de voormalige synagoge aan de Turfmarkt een plaquette aangebracht en kan het Metaheerhuis (waar joodse overledenen werden gewassen) bij het voormalig Israëlitisch tehuis, Oosthaven 31 elk jaar met Open Monumentendag worden bezocht. Het meest bekend is waarschijnlijk het poortje van de voormalige joodse begraafplaats dat aan het Raoul Wallenbergplantsoen staat. Minder bekend is de plaats waar het poortje vandaan komt.

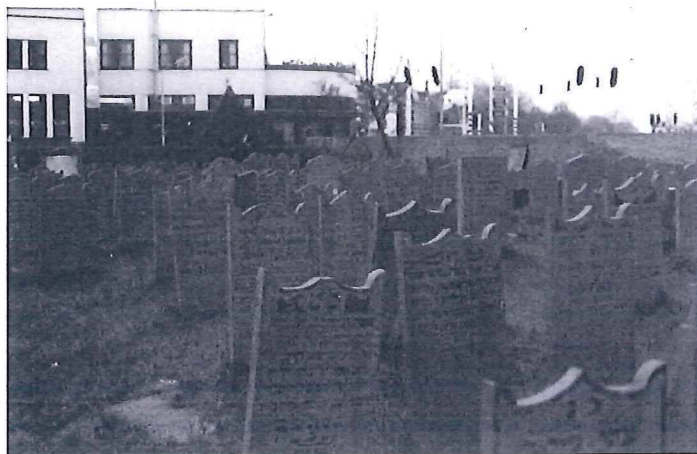

Twee fragmenten van grafstenen aangetroffen aan de Boelekade (foto H. van Uunen, Golda).

Het poortje vormde oorspronkelijk de toegang tot de voormalige joodse begraafplaats aan de Boelekade. Deze plek kwam onder de aandacht van de archeoloog van de gemeente, toen bekend werd dat op de hoek van de Boelekade en de Jan van der Heydenstraat de nieuwbouw van de RIAGG zou worden gerealiseerd. Tijdens de graafwerkzaamheden zijn archeologische waarnemingen verricht. Voorafgaand was al archiefonderzoek uitgevoerd naar de geschiedenis van de locatie.

Gezien het feit dat zou worden gegraven op een voormalige joodse begraafplaats, is vooraf ook contact opgenomen met verschillende joodse instanties. Het archeologische onderzoek bestond uit het verrichten van waarnemingen tijdens de graafwerkzaamheden. Al bij de eerste werkzaamheden in maart dit jaar werd de muur aangetroffen die rondom de begraafplaats stond. De bovengrond was omgewoeld door de jarenlange begravingen. In deze grond zijn twee fragmenten van grafstenen aangetroffen, die zijn overgebracht naar de joodse begraafplaats Toepad in Rotterdam. Onder deze laag bestond de ondergrond uit veen, waarin een met afval dichtgeworpen sloot is aangetroffen, die dus ouder moet zijn dan de begraafplaats:

Vanaf 1795 is in Gouda sprake van een joodse gemeenschap; de meeste joden woonden in de buurt rond de Groenendaal. De doden werden begraven in Rotterdam, totdat de joodse gemeente in 1815 toestemming kreeg voor de aanleg van een eigen begraafplaats in een tuin aan de Boelekade. Deze begraafplaats is tot twee keer toe uitgebreid, maar werd uiteindelijk toch te klein. In 1927 werd een stuk grond aangekocht aan de

De voormalige Joodse begraafplaats aan de Boelekade. Op de achtergrond is het poortje zichtbaar met daarachter l' Etoile en het Kleiwegplein (foto Cees van Miert, Gouda).

Bloemendaalseweg, ter hoogte van de huidige Büchnerweg, waar drie jaar later een nieuwe begraafplaats werd ingewijd. In de Tweede Wereldoorlog is de kleine joodse gemeenschap vrijwel geheel omgekomen. De joodse gemeente Gouda is in 1964 opgeheven en bij die van Rotterdam gevoegd. De begraafplaats aan de Boelekade is in het voorjaar van 1976 geruimd vanwege de hoge grondwaterstand. De stoffelijke resten zijn herbegraven op de joodse begraafplaats aan de Oude Diedenweg te Wageningen. Voordat de stenen zijn verplaatst zijn er foto's van gemaakt, die zich bevinden in het Streekarchief Hollands Midden. Het voormalige toegangspoortje is in 1980 herplaatst aan het Raoul Wallenbergplantsoen en als gedenkteken onthuld.

Op de locatie van de begraafplaats zelf herinnert niets meer aan het verleden van deze plek. Dit was aanleiding voor het initiatief om aan de gevel van de nieuwbouw een plaquette aan te brengen ter herinnering aan de voormalige joodse begraafplaats. Inmiddels is een voorstel gemaakt in samenwerking met de stichting Tsedaka, die de maatschappelijke en culturele belangen behartigt van mensen met een joodse achtergrond in Gouda en omstreken. Op dit moment wordt nog gekeken naar de financiering ervan. Als de bronzen plaat straks hangt, is opnieuw een stukje van de joodse geschiedenis zichtbaar gemaakt. Wellicht dat op deze wijze ooit een plaquette kan worden aangebracht ter plaatste van de begraafplaats aan de Bloemendaalseweg.

Het is nog niet bekend wanneer de plaquette kan worden onthuld. De onthulling zal via de kranten worden aangekondigd.

Bij het verzetmuseum is voor f 2,50 een lesbrief verkrijgbaar over Joods Gouda (0182-520385).

een rekenpenning aan de hoge gouwe

Regelmatig worden door particulieren toevallig archeologische vondsten ontdekt. Helaas worden deze niet altijd gemeld bij de archeologische instanties. Dat is jammer, want het gaat vaak om leuke vondsten. Zo kwam eind september via de provinciaal archeoloog de melding binnen dat bij een restauratie in het pand Hoge Gouwe 147 een gouden munt was gevonden. Met medewerking van de vinder is de munt gedetermineerd bij het Koninklijk Penningkabinet in Leiden.

Hier werd het muntje herkend als een zogenaamde rekenpenning. Het muntje is niet gemaakt van goud maar van messing (of geelkoper) en heeft een doorsnede van ruim 2,5 cm. Het omschrift op de voorzijde luidt: GLICK KVMPT VON GOT ISTWAR (= Het ware geluk komt van God) en op

de keerzijde staat: HANS SCHVLTES ZV NVRENB. Dit is de naam van de maker aan de hand waarvan de penning zeer nauwkeurig kan worden gedateerd. Deze penning is namelijk gemaakt door Hans Schultes III die tussen 1608 en 1612 werkzaam was als rekenpenningmaker in het

Een voorbeeld van het gevonden type rekenpenning.

Zuid-Duitse Neurenberg, een bekend productiecentrum van reken- en speelpenningen. Hans Schultes III is de laatstbekende telg uit een befaamd geslacht van rekenpenningmakers.

Rekenpenningen dienden als hulpmiddel bij het maken van berekeningen en kunnen worden vergeleken met de kralen van een telraam. De penningen werden gebruikt in combinatie met horizontale lijnen die waren aangebracht op een tafel of een kled. Op een afbeelding uit 1496 zit Pythagoras achter een tafel met rekenpenningen. Dit is een rekenmethode die in de Klassieke Oudheid al werd gebruikt en in de dertiende eeuw weer op grote schaal werd toegepast in Italië en Frankrijk. De methode verspreidde zich in de veertiende eeuw over Europa. De penningen werden in grote hoeveelheden gebruikt en werden per pond gekocht. Toen aan het einde van de zeventiende eeuw de Arabische rekenmethode werd overgenomen, verdween het rekenen met penningen geleidelijk. De penningen werden daarna gebruikt als speelpenningen en tot in de negentiende eeuw ook nog gemaakt als verzamelobject.

Door de grote hoeveelheden waarin de rekenpenningen werden gebruikt, zijn het zeer algemene vondsten. De gevonden penning is van een veel voorkomend type. Toch is de vondst aan de Hoge Gouwe de eerst bekende rekenpenning uit Gouda. Eerder zijn wel twee speelpenningen uit Neurenberg aangetroffen bij het onderzoek in de Nieuwehaven in 1995. Ongetwijfeld zijn hier in Gouda meer rekenpenningen gevonden, maar waarschijnlijk zitten ze nog onopgemerkt tussen ander vondstmateriaal in het depot. Misschien dat er ook bij mensen thuis nog van dergelijke muntjes op de schoorsteenmantel of in een letterbak liggen. Muntjes en andere vondsten kunnen dan ook altijd gratis ter determinatie worden voorgelegd aan de gemeentelijk archeoloog (tel. 0182-588392).

Pythagoras (rechts) gebruikt rekenpenningen op een afbeelding uit 1496.

korte berichten

• Papiermaché plafonds

In de afgelopen paar jaar is een aantal plafonds met papiermachéreliefs in Gouda ontdekt. In het pand Markt 53 bijvoorbeeld kwamen bij het vertrek van de firma Cabout delen van een dergelijk plafond tevoorschijn en ook aan de Nieuwemarkt werd een zwaar beschadigd exemplaar aangetroffen. Dit jaar kwamen in twee panden, vrijwel intacte plafonds met dergelijke reliëfs aan het licht: in Lage Gouwe 166 (net als de hiervoor beschreven watertoren een 'nieuw' rijksmonument) en Hoge Gouwe 73. Op de eerste verdieping van Hoge Gouwe 73 kwam het rijk gedecoreerde en beschilderde plafond tevoorschijn toen men een systeemplafond verwijderde. Het authentieke plafond wordt inmiddels gerestaureerd. In het pand Lage Gouwe 166 bevinden zich op begane grond en verdieping dergelijke reliëfs. Deze

zijn voorzien van ondermeer bloemmotieven. In de gang zijn fruitschalen en langs de randen eierlijsten aangebracht. Op de verdieping gaat het om engeltjes, bloemen en vogels. Bijzonder is tenslotte dat de plafondvelden in het trappenhuis geheel beschilderd zijn. In een van de volgende nieuwsbrieven zullen wij een artikel aan dit interessante onderwerp wijden.

Plafond Hoge Gouwe 73; helaas zijn op deze afbeelding de fraaie kleuren niet zichtbaar.

• Bloemendaalseweg

Op 16 november jl. heeft wethouder Melaard het officiële startsein gegeven voor de opstelling van een beheerplan voor de Bloemendaalseweg. Dat plan zal ingaan op thema's als groen, monumentale boerderijen, bestrating en de beste manier om dat te beheren. Ook wordt nagedacht over de manier waarop nieuwe ontwikkelingen het beste kunnen worden ingepast in het bestaande cultuurhistorisch waardevolle landschap. Het plan komt in samenwerking met de Vereniging Behoud Bloemendaalseweg tot stand en de bedoeling is dat het in de loop van 2001 het licht ziet.

• Presentatie historisch platform

Op 31 oktober jl. werd de op 6 september 2000 in het leven geroepen Stichting Historisch Platform gepresenteerd. Bij het platform zijn verschillende

stichtingen, instellingen en verenigingen aangesloten die zich bezig houden met het cultureel erfgoed in onze stad. Doel van het platform is om met name bij publieksactiviteiten de krachten te bundelen zodat de Goudse bevolking haar eigen culturele erfgoed nog beter kan leren kennen.

Deelnemers aan het platform zijn Oudheidkundige Kring Die Goude, Archeologische Vereniging Gouda, Stichting Open Monumentendag Gouda, Stichting SPOOR, Stichting Bedrijfsmonumenten Midden Holland, Vrienden van Archief en Librije, Stichting Oude Begraafplaats, Stichting Fonds Goudse Glazen, Gouda-Hart van Holland, Volksuniversiteit Gouda, Stichting Gheraert Leeu, VVV Gouda, Stedelijke Musea Gouda, Verzetsmuseum, Binnenhavenmuseum, Streekarchiefdienst, en Afdeling Stadsvernieuwing, Volkshuisvesting, Monumentenzorg van de gemeente Gouda. Ongetwijfeld zult u nog van het historisch platform horen.

• Gebrandschilderde ramen uit de kapel aan de Westhaven

In oktober vorig jaar (nieuwsbrief 17) is de kapel in Westhaven 25, met het raadsel van de verdwenen glas-in-loodramen onder de aandacht gebracht. Na een uitgebreide speurtocht kwamen we in Engeland terecht, maar helaas liep het spoor daar dood. In ieder geval weten we dat de ramen intact zijn gebleven en wellicht inmiddels een ander gebouw sieren.

• Foto Zoutmanplein

Op onze vraag - in nieuwsbrief nr.18 van mei 2000 - wat was afgebeeld op de oude ansichtkaart van het Zoutmanplein zijn enkele reacties gekomen. En wat bleek? Op de ansicht is niet het Zoutmanplein, maar de hoek Zoutmanstraat/Van Heusdenstraat afgebeeld en de foto is genomen vanaf de Burgemeester Martenssingel. Het opschrift van de kaart klopte dus niet. Bedankt voor uw reacties.

• Casimirschool

In verband met werkzaamheden voor het aanbrengen van een nieuwe vloer in de Casimirschool aan de Geuzenstraat is begin november een archeologisch onderzoek ingesteld. Belangstelling voor deze locatie wordt vooral gewekt doordat hier het St. Catharinaklooster lag, waarvan in het verleden slechts kleine delen zeer provisorisch zijn onderzocht. Tot nu toe zijn in de klaslokalen enkele funderingen blootgelegd, die waarschijnlijk toebehoorden aan woonhuizen die hier hebben gestaan. Tussen twee van deze panden lag een steegje met een bestrating die deels bestond uit klinkers en deels uit natuurstenen plavuizen. De aard en ouderdom van de bebouwing zijn echter nog moeilijk vast te stellen door het ontbreken van vondsten. Onder de gymzaal is ook een 2,20 m diepe put van een oud rioolstelsel gevonden. Helaas is het onderzoek door de aard van de werkzaamheden niet voor publiek toegankelijk.

colofon

De nieuwsbrief is een uitgave van de gemeente Gouda en verschijnt tweemaal per jaar.

redactie:

afdeling SVM
(Ans van den Berg-Vermeij, Bianca van den Berg)

teksten:

afdeling SVM
(Ruurd Kok, Ans van den Berg, Bianca van den Berg)

foto's:

gemeente Gouda,
H. van Uunen, Cees van Miert

illustraties:

Mitchiner, M. (1988).
The Medieval Period
and Nuremberg. Jetons,
Medalets & Tokens.
Seaby.

vormgeving en drukwerk:

afdeling Grafische
Vormgeving
gemeente Gouda